

Laadun metafysiikka, teknologia ja ihmistieteet

Yhdysvaltalainen filosofikirjailija Robert M. Pirsig tunnetaan 1970-luvun kulttiteoksestaan *Zen ja moottoripyörän kunnossapito (Z)* (1995). Kotimaassaan teos oli myyntimenestys. Innostuneet lukijat ovat odottaneet jatkoa pitkään. Kirjan teemoja jatkaakin vuonna 1991 ilmestynyt romaani *Lila (L)*, jonka alaotsikkona on ”Tutkimusmatka moraalien maailmaan”. Se täydentää Z:n ajatuksia laadusta. Ulkoisesti teoksen ilmapiiri on toinen.

Filosofi Faidros tekee nyt matkaa purjeveneellä kohti New Yorkia Lila-niminen nainen, prostituoitu, mukanaan. Aiemmassa teoksessa ollut anonymi kertoja ja 11-vuotias poika ovat poissa. Z oli Faidroksen filosofian väitöskirjan sijasta syntynyt teos laadusta. Uudessa kirjassaan Faidros laajentaa analyysin ihmistieteisiin, ’laadun metafysiikkaan’. Kirja avaa näkökulman tieteiden ja länsimaisen kulttuurin historiaan. Näin L on yhtä kunnianhimoisen tutkimus moraalista kuin oli Z arkielämästä, tieteestä, taiteesta ja teknologiasta.

Matka ymmärryksen tasangolle

Mitä on Pirsigin romaanien filosofia? *Lila (L)* on herättänyt toistaiseksi vähän keskustelua, vaikka romaani käsittelee ontologian ongelmia. Pirsig esittää ratkaisun siihen, millaisia tasoja moraalilla on. Teos laajenee myös esitykseksi moraalien historiasta. Näköalana on 1900-luvun kehitys, esimerkkinä amerikkalainen yhteiskunta. Analyysillä on yhteys varhaisempaan teokseen, vaikka Pirsig määrittelee keskeiset käsitteensä uudelleen. Sama välitön, suora, konkreetti ja yksinkertainen käsittelytapa, joka tuli tunnetuksi *Zen ja moottoripyörän kunnossapidossa (Z)*, on myös L:n kerrontatyyli. Uudessa teoksessaan Pirsig syventää subjekti-objekti-metafysiikan kritiikkiä seuraavasti:

”Laadun metafysiikka tarjoaa maailman tulkintaan paremmat koordinaatit kuin subjekti-objekti- metafysiikka, sillä se on laajempi. Se selittää maailmaa enemmän ja se selittää sitä paremmin. Laadun metafysiikka pystyy selittämään subjektin ja objektien suhteita loistavasti, mutta (...) subjekti-objekti-metafysiikka ei pysty selittämään arvoja pennin vertaa. Se on aina arvoja selittäessään sotkeutunut epäuskottavaksi psykologiseksi jaaritukseksi.” (Pirsig 1992, 114-115)

Z eli tutkimus arvoista

Z on synnyttänyt oman kommentaarikirjallisuutensa. Teoksen sisältöä on selvitelty esim. DiSanton ja Steelen (1990) opaskirjassa. Se sisältää paitsi tarkan matkakuvauksen 17 päivää kestäneeltä matkalta ja sen tapahtumista myös analyysin teoksen filosofisista yhteyksistä länsimaiseen perinteeseen ja itämaisiin perinteisiin. Opaskirja tulkitsee Z:n zen-buddhalaiseksi kuvaukseksi. Sen mukaan ihminen kääntää selkensä todelliselle luonnolleen ja löytää sen monien vaiheiden jälkeen. Pirsig on myös itse selittänyt kerrontateknisiä ratkaisujaan (emt., 229-239). Olennaista on anonymi kertoja ja menneisyyden aaveena

esiinastuva filosofi Faidros, joka on kirjan kuvauksessa fiktio. Idea on, että anonymi kertoja on sosiaalisen maailman fiktio, eikä itse filosofi olekaan ollut kadoksissa. Kertojan todellisuuden hämärtyminen ja Faidroksen todellistuminen luovat kirjaan jännitteen, joka pitää kertomusta koossa. Pirsig (emt., 233-234) on todennut, että idea on Henry Jamesilta. Kirja ei ole perinteinen romaani. Se sisältää kansantajuisia luentoja, chautauquoita, filosofiasta, jonka kirjoittaja taitaa erinomaisesti.

On syytä luoda lyhyt katsaus Z:n juoneen. Tausta on, että mielisairas mies matkustaa samoista ongelmista kärsivän poikansa kanssa pitkin keskilännen maanteitä moottoripyörällään, jonka nimeä ei mainita (merkki on vuoden 1964 mallia oleva *Honda Superhawk*, joka oli Pirsigin autotallissa vielä 1980-luvun lopulla, epäkuutoisena tosin). Matkan idea on ajatusten selkeyttäminen. Keskeiseksi nousee moottoripyörän huolto. Asia tarjoaa esimerkin ihmisen ja teknologian, laadun ja oikeiden arvojen pohdintaan. Taitojen oppiminen kehittyi, kun yksilö keskittyi tekemiseen. Toimija on osa toimintaansa ja välittää siitä, mitä tekee. Mielenrauhassa me ymmärrämme syvällisemmin toiminnan olosuhteita. Me samaistumme siihen ympäristöön, missä me toimimme, sekä unohtamme itsemme. Mielenrauhana ilmenevällä hiljaisuudella on erilaisia tasoja. Ruumiillinen hiljaisuus tarkoittaa, että istumme paikoillamme, kuten meditoivat munkit. Psykkinen hiljaisuus viittaa siihen, että mielessämme ei ole harhailevia ajatuksia. Ne vievät toimintamme yhtä mittaa sivuraiteille. Arvojen hiljaisuus merkitsee, että olemme luopuneet turhista haluista. Tällöin toimimme vailla toiveita tai odotuksia; asenteen omaksuminen on hiljaisuuden lajeista vaikein (ks. DiSanto & Steele 1990, 58-59).

Anonymi kertoja rajaa ongelmaksi sen, mitä ihminen on ja mitä hän tekee (Pirsig 1995, 35). Tämä selittää sitä, mikä 1900-luvussa on mennyt pieleen. Meillä ei ole taitoa ymmärtää teknologiaa. Me joko kiellämme sen tai hyväksymme subjekti-objekti-dikotomian ajatusmallin. Teknologian ja ihmisen suhde nousee toistuvasti esiin. Se sisältää olennaisen näkökulman. Pirsig kahdentaa laadun nimittäin klassiseen lajiin eli sisäiseen muotoon ja romanttiseen eli ulkoiseen oletukseen. ’Laatu’ jää

määrittämättä. Laatu subjektien ja objektien ohella on todellisuuden osa. Se määrittää suhdetta todellisuuteen. Niinpä esim. DiSanto ja Steele (1990, 151-156) määrittävät laadun metafysiikan 'absoluuttiseksi monismiksi', jossa laadun käsite ratkaisee ongelmat. Me olemme arvojen eli laadun välityksellä yhteydessä todellisuuteen. Laatu tutkiva alue on aksiologia. Alue jakaantuu etiikkaan ja estetiikkaan. Etiikka tutkii oikeaa ja väärää toimintaa. Estetiikan alueena on luonnon tai taiteen kauneus tai rumuus. Pohdinta etenee siten, että laatu nousee esille ensin opetuksessa. Faidros penää vastausta oppilailtaan ja tekee ekskursin filosofista. Myöhemmin hän menee opiskelemaan filosofiaa. Filosofian päävaivat johtavat katatonian. Dilemma ei avaudu sängyttömässä makuuhuoneessa, vaan zazenissa istuva Faidros tuijottaa kuin jääpalassa tyhjää seinää.

Z:ssa tehdään laaja odysseia länsimaisessa ja itämaisessä filosofiassa (ks. DiSanto & Steele 1990, 50-228). Työ syntetisoi tieteen, arkielämän ja taiteen maailmoita. Moottoripyörän huoltoa pohtiessaan kertoja rakentaa uutta käsitystä. Siten tieteellinen rationaalisuus, käytännön elämän ongelmatilanteet ja tekninen taito sulautuvat toisiinsa. Ajatus on, että työn välittämistä pidetään skitsofrenisesti joko selviönä tai toisarvoisena. Arkipäivää hallitsee se, mitä joku asia merkitsee ja mitä se on. Klassisen ja romanttisen järjen luokitus on vastaus todellisuuskäsityksiin. Kirjan ensimmäinen (Pirsig 1995, 9-100) osa toteaa nämä kysymykset, mutta ei etene siitä edemmäs. Toisessa osassa tieteellisen rationaalisuuden analyysi siirretään moottoripyörän huoltoon. Ajatus on, että moottoripyörä on puhtaasti käsitejärjestelmä. Sen huolto perustuu järkipärisiin toimiin. Anonyymi kertoja selventää moottoripyörän rakennetta, ja toteaa kertojan suulla, että hierarkia on yksinkertaisin ja tunnetuin tapa järjestää tietoa, so. tietämyksen perusrakenne. Järjestelmän käsite sisältää osien rakennesuhteet ja edustaa monimutkaisempaa mallia. Moottoripyörän huolto ei edellytä tieteellisen menetelmän soveltamista. Se on liian hidas ja kömpelö. Silti päättelyn lajiin (induktio ja deduktio) tuntemus hammottaa sitä, mistä vikojen etsimisessä ja korjaamisessa on kyse.

Toinen osa (emt., 103-199) pohtii tieteen ja teknologian asemaa yhteiskunnassa. Faidros esittää näkökantansa. Nykyiset järkeilymallimme eivät auta yhteiskuntaa kohti parempaa tilaa. Mallit loitontavat meitä paremmasta maailmasta. Mallit periytyvät renessanssista. Ne syntyivät tilanteessa, jossa aineellisten tarpeiden tyydyttäminen oli ensisijaista. Nämä tarpeet eivät ole enää yhtä keskeisiä. Siksi tarvitaan uudenlaista järkeilymallia. Sen avulla voidaan ymmärtää teknologiaa ja yhdistää se ihmisten arkeen. Ongelma aiheutti Faidrokselle päänvaivaa jo opiskeluaikana ja sai hänet siirtymään epäorgaanisesta kemiasta filosofiaan. Hän siirtyi 'mielen ylängöille' ja luki filosofista kirjallisuutta laidasta laitaan. Vastaan astelivat Kant ja Hume. Klassikoiden vastaus ei kuitenkaan tyydyttänyt. Hän kehitti oman vastauksensa. Anonyymin kertojan kanta on, että vastaus on parempi. Länsimaisen filosofian takia Faidros matkusti myös Intiaan ja opiskeli vuosikymmen Benaresin hindulaisessa yliopistossa. Tämä tuotti pettymyksen. Hindulaisuus ei tuonutkaan ratkaisua päänvaipeihin.

Kirjan kolmas osa (emt., 203-355) lähtee liikkeelle laadun käsitteestä. Se on vastaus ongelmanasetteluun. Faidros törmää laadun käsitteeseen ja pyrkii sitä tietä ymmärtämään uudella tavalla ihmisen suhteen maailmaan. Ajatteluprosessin kulussa hänen omakohtainen filosofinen ajattelunsa ja opetustehtävät

leikkaavat toisiaan. Syntyy ongelmallinen asetelma. Faidros selvittää sitä, mitä laatu on ja miten asiaa voisi lähestyä. Ensin hän pohtii asiaa ilman 'analyttistä veitsea', mutta siirtyy pian muodollisempiin menetelmiin. Kirjan kolmannessa osassa on kirjattu ylös ajatteluprosessin vaiheet etappeina. Ne muodostavat laadun metafysiikan perustan ja palauttavat Faidroksen itämaisesta ajatteluun, jossa ei esiinny subjekti-objekti-dualismia eikä maailman rakennetta identifioida kielellisiin lausumiin. Ensin Faidros opettaa ainekirjoitusta Bozemanissa, sitten hän opiskelee filosofiaa ja opettaa retoriikkaa Chicagossa. Metafyysinen päänvaiva päättyy sähköshokkihoitoon. Faidroksen päähän kiinnitetään elektrodit ja hänen muistinsa, so. mielen staattiset mallit, katoavat osin jäljettämiin. Z:ssa kirjataan siruja suunnattomasta ajatteluprosessista.

Faidros (emt., 224) soveltaa laadun määrittelyssä mutkikasta ilmaisua. Sen mukaan laatua ei voi määrittellä mutta se on silti olemassa. Hän kääntää akateemisen pedagogiikan normit väärinpäin, eikä määrittele, mitä opettaa, vaan kehottaa oppilaita itse löytämään laadun. Opetus toimii. Samalla hän kuitenkin yksilöi ainekirjoituksen ominaisuuksia, kuten taloudellisuus, selkeys, havainnollisuus jne. Ongelma kiteytyy Faidroksen mielessä selkeämmäksi. Hän pohtii asiaa realismin näkökulmasta ja toteaa, että laatu on olemassa. Maailma ei pysty toimimaan sitä ilman normaalisti. Johtopäätöstä perustelevat monet käytännöt seikat, joita hän esittelee filosofisesti. Ongelman selvittelyä seuraa filosofinen kartoitus ongelman luonteesta ja laadun määrittelyn dilemmasta. Faidros on jo löytänyt tien pois dilemmasta. Itsekeskeisyyttään hän ryhtyy selvittämään asiaa uudestaan. Seuraa kirjan vaativin luentosarja laadun metafysiikasta. Sen aloittaa laadun subjektiivisuuden ja objektiivisuuden käsittely. Faidros valitsee dilemman kaksisuuntaisten sarvien välistä tien, jonka mukaan laatu on kolmas todellisuuden osa. Tätä polkua ei ole aiemmin kuljettu länsimaisen filosofian historiassa. Sen mukaan laatu on tapahtuma, jossa subjekti ja objekti kohtaavat. Subjektit ja objektit ovat alisteisia laadulle. Hierarkisen kuvion muodossa (emt., 271) näkemys tiivistyy tulkinnaksi, jossa laatu (todellisuus) jakaantuu romanttiseen laatuun (esiälyllinen todellisuus) ja klassiseen laatuun (älyllinen todellisuus). Klassisen alamuotoja ovat subjektiivinen todellisuus (henki) ja objektiivinen todellisuus (aine). Määrittely johtaa Henri Poincaréhen, jolta Faidros löytää tukea esiälyllisen tietoisuuden olemassaololle; Poincaré nimitää tekijää 'subliminaaliseksi minäksi'.

Kiinnostavin osa arvojen tutkimista ovat neuvokkuusloukut (emt., 332-354). Näkökulma on lähellä kungfutselaisuuden ja taolaisuuden opetuksia (ks. DiSanto & Steele 1990, 84-118). Kuvaus (gymptionologia) jakaa loukut ulkoihin tekijöihin eli 'takaiskuihin' ja sisäisiin tekijöihin eli 'kompastuskiviin'. Kertoja käy läpitiilanteita, joissa ulkoiset syyt estävät moottoripyörän vian korjaamista tai joissa toiminta muuttuu ongelmalliseksi, kuten koneen kokoamisen tai uusien osien hankkimisen yhteydessä. Sisäiset neuvokkuusloukut ovat laajempi ryhmä. Niihin kuuluvat tunneperäistä ymmärtämistä estävät arvoloukut, kognitiivista ymmärtämistä vaikeuttavat totuusloukut sekä psykomotorisen käytöksen tiellä olevat lihasloukut. Arvoloukkujen tunnusomaisin piirre on joustamattomuus. Se ilmenee ennenaikaisina oletuksina. Sitä voidaan välttää kiireetömyydellä, ja arvoloukun aiheuttaa myös minäkeskeisyys.

Tämä estää tosiseikkojen havainnointia. Sen vastakohta on ahdistus, joka tarkoittaa minäkeskeisyyden peilikuvaa, minän väheksyntää. Edelleen arvoloukkuja ovat pitkästyminen ja kärsimättömyys. Totuusloukku viittaa taas kaksiarvoiseen kyllä-ei-ajatteluun. Se jättää huomioimatta kolmannen vaihtoehdon eli vaihtoehdot purkavan mu-arvon. Lihasloukut ovat viimein yleisnimitys tilanteelle, jossa ulkoiset olosuhteet, puutteelliset työkalut tai lihasherkkyuden puute vaikeuttavat työtä. Loukkujen välttäminen ei johda mekaanisen taidon hallintaan. Perusedellytys on oikea elämäntapa. Siten todellinen moottori- pyörä on yhtä kuin oma 'minä'.

Jos suhteuttaa Z:n ajatuksia lopuksi L:aan, voisi sanoa, että oikeiden arvojen, oikean toiminnan ja mielenrauhan pohdinta jää toteamuksen tasolle Z:ssä. Kertojan suulla esitetty ajatus on vain yhtäältä kungfutselaisuuteen palautuva näkökulma siihen, että ihmisten tulisi rakentaa yhteiskuntaa paremmaksi keskittymällä välittömään todellisuuteen, ja toisaalta taolaisuuteen palautuva ajatus luonnollisuuden merkityksestä. Eli kuten Pirsig (1995, 323) itse asiasta mainitsee:

“Kun ihmistä ei hallitse erillisyydentunne siitä mikä parissa hän työskentelee, silloin voidaan sanoa, että hän ‘välittää’ siitä mitä tekee. Sitä välittämisen oikeastaan on, samaistumista siihen mitä tekee. Se jolla on se tunne näkee myös välittämisen kääntöpuolen, itse laadun.”

Tästä seuraa, että jos yksilöllä on mielenrauha, kaikki muu tulee luonnostaan. Mielenrauha luo oikeita arvoja, oikeat arvot luovat taas oikeita ajatuksia. Ne tuottavat oikeita tekoja, ja oikeat teot tuottavat työtä, joka heijastaa mielenrauhaa eli laatua. Ajatus on, että klassinen ja romanttinen laatu sulautuvat yhteen työssä. Ideana on rakentaa teknologian ja ihmisen välille parempi laatu. Malli on vaihtoheito subjekti-objekti-dualismille, yksilön ja yhteiskunnan suhteen määrittelylle tai suurisuuntaisille poliittisille ohjelmille. Maailman parantaminen tapahtuu lähtemällä omasta päästä, sydäimestä ja käsistä sekä jatkamalla siitä eteenpäin. Anonyymi kertoja onkin kuin 13 vuotta matkustanut ja opettanut Kungfutsen, joka korostaa tiedon käytännön merkitystä.

L eli tutkimusmatka moraalin maailmaan

L: n näkökulma siis syventää Z:n pohdintoja ihmisen, kulttuurin ja yhteiskunnan suhteista. Romaani perustuu kerrontateknisesti enemmän dynaamisiin jännitteisiin ja tilanteiden dramatiikkaan kuin Z. Henkilöt ovat myös moniulotteisempia. Faidros pohtii uuden kirjansa sisältöä muistilappujensa keskellä purjeveneessään. Hän kohtaa Lilan ravintolassa. Matkallaan Faidros miettii näkemäänsä rakennettua maailmaa ja Lilaa sekä palaa tuosta tuosta intiaanikulttuuriin, antropologian historiaan ja arvojen tutkimiseen. Intiaanikulttuurista ja antropologiasta idea laajenee tieteen subjekti-objekti-dualismiin ja todellisuuden rakenteeseen. Kertomus päättyy Lilan harhojen syvenemiseen. Mielisairautta pohtiessaan Faidros palaa Z:n ajatuksiin valaistumisesta. Romaanissa pohditaan kysymyksiä esim. kuuluisuuden antropologiasta, tieteenhistoriasta tai luonnontieteiden kehityksestä. Faidrosin suhde purjeveneeseensä on sivuseikka. Merkitystä on viktoriaanisen kulttuurin muisto-

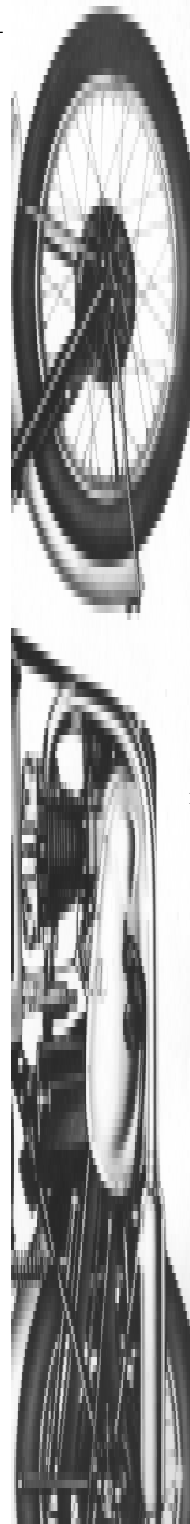
merkeillä, valtavilla rakennuksilla, ja samalla hän miettii sitä, miten ne ovat vaikuttaneet amerikkalaiseen yhteiskuntaan.

L:ssa on kolme itsenäistä osaa. Ensimmäisessä (Pirsig 1992, 9-227) tarkastellaan ihmistieteiden ontologiaa, toisessa (emt., 231-328) moraalikehityksen historiaa ja kolmannessa (emt., 331-456) moraalien tasojen merkitystä. Keskeiset käsitteet ovat staattinen ja dynaaminen laatu. Staattinen laatu viittaa pysyvämpiin laatuikätyksiin. Dynaamiselle laadulle on tunnusomaista intuitiivisuus. Käsitepari ratkaisee laatu- ja erittelee laadun tasoja biologiasta yhteiskuntaan ja älyyn. Kyse on ihmistieteiden ontologiasta. Pirsig törmää kirjassaan moraalien pohtiessaan esim. sitä, mikä on liiallisen alkoholin käytön ja yhteiskunnan suhde tai mikä on yksilön vapauden ja yhteiskunnallisten sääntöjen suhde. Ratkaisu on taso-ontologia. Moraalilla on laadullisia tasoja. Niitä pidä redusoida toisiinsa. Staattisten arvorakenteiden tasot ovat epäorgaaniset, biologiset, yhteiskunnalliset ja älylliset rakenteet. Ajatus on se, että “nämä neljä järjestelmää kattavat kaiken, ne eivät sulje pois” (Pirsig 1992, 168). Ratkaisu on poikkeuksellinen.

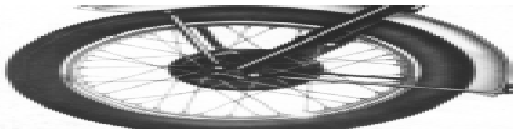
Ontologiaa kerroksia voi pitää arvorakenteina, jotka luovat uusien tasojen edellytykset mutta jotka kehittyvät itsenäisesti tietyn tason ylitettyään. Tasot ovat autonomisina ja ei-reduktiivisina. Siten Pirsig kannattaa emergenttiä mallia todellisuuden luonteesta (vrt. Niiniluoto 1990). Se ei edusta idealismia tai materialismia. Laatu kuuluu osana ontologiaan. Kyse on monismista, joka kieltää subjekti-objekti-dualismin.

Ontologiaa voidaan lähestyä useasta näkökulmasta (ks. Määttänen 1995, 35-55). Hierarkisella taso-ontologiallaan Faidros (Pirsig 1992, 112-121, 122-138 ja 168-177) siivoaa länsimaisen filosofian perinteisiä käsitteitä. Ongelmallisia käsitteitä ovat esim. kausaaliteetti, substanssi, evoluution luonne sekä tieteellinen todellisuus. Päänvaivaa tuottaa myös vapaan tahdon ja determinismin suhde, aineen ja hengen suhde tai moraalien monitasoisuus. Laadun metafysiikka nostaa arvot esille, eikä pidä niiden määrittelyä ongelmallisena. Arvot ovat perustava asia. Subjekti-objekti-metafysiikka vain hämärtää asian. Kausaalisuus ratkeaa siten, että kyse on kahden asian tilan välisestä arvosuhteesta. Lause ‘A aiheuttaa B:n’ voidaan kääntää muotoon ‘A on arvokasta B:n kannalta’. Substanssin käsite taas on ongelmallinen, koska itse käsite on anomalia. Ihmiset näkevät vain tosiseikkoja. Se voidaankin kääntää pysyväksi epäorgaaniseksi arvomalliksi. Samalla eksakti tiede yhdistyy muihin kokemuksen aloihin eli humanistiset ja eksaktit tieteet sulautuvat toisiinsa. Tieteellisen todellisuus on kaikille yhteinen. Evoluution luonne on se, että kehitys on suuntautunut kohti täydellistä laatua. Näkemys tarkoittaa, että mekanistisen mallin ohella elämä kehittyi siitä pois päin dynaamiseen laatuun. Ratkaisu determinismin ja vapaan tahdon dilemmaan löytyy siitä, että determinismi viittaa staattisiin rakenteisiin. Vapaus taas perustuu määrittelemättömään dynaamiseen laatuun.

Laadun metafysiikka on ymmärrettävä aristotelisesti. Metafysiikka on se, mikä tulee luonnon jälkeen, ja käsittelee todellisuuden luonnetta (Määttänen 1995, 48-49). Faidros nimittää metafysiikkaa ‘mielen ylängöksi’. Sinne kiipeäminen ei ole helppoa, mutta ‘mielen ylängöllä’ oli mahdollista päästä uuteen ajattelun laaksoon, jonka avulla elämän tosiseikkoja oli mahdollista tulkita rikkaammin, sillä “laakso avautuu valtavaksi, reheväksi ymmärryksen tasangoksi”

(Pirsig 1992, 168). Metafysiikan kehittämisen perusta on uudessa aloituksessa, joka kykenisi selvittämään moraalien luonteen. Ajatusmalli sitoutuu kaksinaiseen käsitykseen todellisuuden luonteesta. Toisaalta on olemassa staattinen hyvä, joka säilyttää elämää ja sisältää kulttuurin lait, perinteet ja arvot. Toisaalta on olemassa dynaaminen hyvä, joka pyrkii staattisten mallien muuttamiseen ja joka sijaitsee kulttuurien ulkopuolella. Näkemys muistuttaa taolaiseen filosofiaan kuuluvaa ajatusta yin ja yang elementtien vaikutuksesta kaikissa ilmiöissä (ks. DiSanto & Steele 1990, 115-116).

Dynaaminen laatu on odottamatonta ja vailla vakiintuneita muotoja. Staattinen laatu on vakiintunutta. Ihminen on tottunut sitä odottamaan. Itse asiassa staattiset arvorakenteet kasvavat monimutkaiseksi ja laajoiksi tietorakenteiksi. Ne välittyvät sukupolvelta toiselle kulttuurina. Staattinen laatu syntyy dynaamisen laadun jälkeen ja siihen liittyy aina muisti. Näin staattinen moraalit on täynnä sankareita ja konnia, rakkauksia ja vihoja, porkkanoita ja keppejä, eivätkä sen arvot muutu itsestään. Muuttava tekijä on dynaaminen laatu (Pirsig 1992, 131).

Laadun metafysiikalla on keskeinen merkitys kirjan kolmannen osan kehittelylle (emt., 331- 456). Analyysin mukaan moraalitasoja on viisi: epäorgaanis-kaootinen, biologis-epäorgaaninen, yhteiskunnallis-biologinen, älyllis-yhteiskunnallinen ja dynaamis-staattinen. Faidros käsittelee tasoja ja tuo esille muutosprosessin solmukohtia. Dynaamis-staattinen taso on elämän moraalisen arvon määrittäjä. Sen mukaan hyvää on vapaus minkä tahansa staattisen rakenteen ylivallasta. Tämä ei tarkoita sitä, että rakenne tulisi tuhota. Moraalitasot hahmottavat todellisuuden moraalitasojen ristiriitoja ja kehitystiloja selkeämmin kuin aiemmat näkemykset. Evoluutioteoreettisen moraalien kehitysmallin mukaan ei ole syytä hylätä tai torjua mitään moraalit, vaan eritellä niiden sisältöä. Ajattelu saattaa tuntua naiivilta. Suurempi idea on, että yhteiskunnasta ei päästä eroon palaamalla biologiaan tai selvittämällä älyn avulla biologisia kysymyksiä, kuten rikollisuutta. Selitys on se, että rikollisuus on rikollisuutta, eikä sitä ratkaista muuten kuin yhteiskunnan avulla, vaikka rikosten välillä voikin olla eroja.

Pirsig kirjoittaa Faidroksen suulla laadun metafysiikan puolustuksen. Laadun metafysiikka sisältää näkemyksen todellisuuden luonteesta. Se auttaa ymmärtämään monia empirisen todellisuuden dilemmaa (emt., 182). Ongelmanratkaisuvoima on näkemyksen positiivinen puoli. Romaani myös tulkitsee 1900-luvun kehitystä. Faidros (emt., 301) lähtee siitä, että kun yhteiskunnassa siirrytään kaiken älyn rajoittamisesta kaikkien yhteiskunnallisten mallien lähes täydelliseen hylkäämiseen, tuloksena on yhteiskunnallisten voimien pyörremyrsky. Tällainen on 1900-luvun historia. Merkkipylvääksi Faidros valitsee marraskuun 11. päivän 1918, jolloin ensimmäinen maailmansota päättyi. Syntyi ajatus, että älyä tulee käyttää sotien estämiseen ja instituutioiden kehittämiseen. Tämä merkitsi yliopistolaitoksen kasvua ja ns. viktoriaanisen moraalien kritisoimista. Kritiikki kukoisti 1920- ja 1930-luvulla Euroopassa ja Yhdysvalloissa. Muutosta säesti tekniikan kehittyminen. Uusi tekniikka vaati älyä. Laatu ei ollut yhteiskunnan tunnustus, vaan älyn hyväksyntä. Arvorakenteiden pyörremyrsky näkyi niin Amerikassa kuin Euroopassa. Muutoksen paineet näkyivät voimakkaammin Euroopassa. Kommunismi ja sosialismi tähtäsivät yhteiskunnan älylliseen hallintaan, fasismin tavoitteena oli älyn yhteiskunnallinen hallinta. Natsismin keskeinen poltevoima oli vallan kritiikitön palvonta ja intellektuellismin viha, koska se sitten juutalaisuutta tai kommunismia.

Faidroksen (emt., 335-339) yhteenveto kehityksestä on se, että ensimmäiseen maailmansotaan saakka hallitsivat viktoriaaniset säännöt, maailmansotien välillä älymystö nousi valtaan ja toisen maailmansodan jälkeen älymystö hallitse edelleen 1960-luvun arvomurroksen melskeessä aina 1970-luvulle saakka. 1970-luvulla on palattu valediktoriaaniseen moraalit. Se on näkynyt Yhdysvalloissa rikollisuuden valtavana kasvuna. Faidros tulkitsee ns. hippivallankumouksen moraaliseksi

liikkeeksi. Nykyaika edustaa arvojen luhistumista. Hipit hylkäsivät yhteiskunnan ja älyn rakenteet sekä pyrkivät kohti biologista ja dynaamista laatua. Seurauksena oli äärimuodoissaan Mansonin murhat ja Jonestownin mielettömyydet, ja yleisenä seurauksena voi pitää sitä, että yhteiskunnallinen ja älyllinen laatu ovat laskeneet. Yhdysvaltojen tila on lohduton. Vanha viktoriaaninen moraalit tuhoutuu ja tilalla on barbaria, jota ilmentävät suurkaupunkien slummit. Näkymä selittyy sillä, että subjekti-objekti-metafysiikka eli tieteenfilosofia on julistanut moraalien laittomaksi (ks. myös Raiski 1990, Varto 1992). Näin älyllinen amoraalisuuden 'objektiivisuuden' rakenne on tuhonnut rappiota estäviä staattisia yhteiskunnallisia arvoja.

Mielenkiintoisin puoli moraalifilosofiaa ovat tasot. Analyysi koskee sitä, millaisessa suhteessa biologinen, yhteiskunnallinen ja älyllinen laatu ovat toisiinsa. Lähtökohta on emergentti. Yhteiskunta ja ihmisten toimintaa ohjaavat lait eivät ole negatiivisia, vaan ne mahdollistavat yhteisöllisen elämän. Ratkaisu korostaa kehittyneemmän tason merkitystä. Ajatuksena on, että esim. aggressiivinen käyttäytyminen, huumeet tai alkoholismi edustavat biologista laatua tuottaessaan nautintoa ja niitä koskevat yhteiskunnalliset kiellot ja lait ovat korkeatasoisempia. Moraaliset säännöt, jotka koskivat demokratiaa, sananvapautta tai lehdistönvapautta, ovat yhteiskuntaa korkeampia. Näkemyksen mukaan moraalit ei ole sääntöluettelo, vaan "ristiriitaisten arvorakenteiden välinen taistelu" (Pirsig 1992, 183). Ristiriita selittyy evoluution avulla. Uusia arvorakenteita syntyy jatkuvasti, ja ne ovat ristiriitaisia. Evoluutiotasot selvittävät moraalikäsitysten viidakkoa. Näitä ovat luonnonlait, jotka edustavat epäorgaanisten rakenteiden moraalit. Biologiset selviytymisen lait edustavat biologista moraalit. Yhteiskunnallisen moraalien aluetta ovat lait. Älyllinen moraalit on yhtä kuin moraalit säännöt. Perinteinen moraalit on käsittänyt vain biologis-yhteiskunnallisen alueen. Laadun metafysiikassa moraalien tasot ovat yhtä kuin moraalit.

Dynaamisen ja staattisen laadun suhde valaisee moraalit tasojen ristiriitoja. Faidros (emt., 246-247) soveltaa ajatteluun sosialismin ja kapitalismin luonnehdintaan. Tämän mukaan sosialismi edusti korkeammin jäsentynyttä staattista laatua. Sitä eivät hallinneet sokeat taloudelliset markkinavoimat. Sen sijaan kapitalismi edustaa kehittymättömämpää moraalit, mutta markkinatalouteen sisältyy selvä dynaaminen elementti. Staattiset mallit eivät hallitse yhteiskuntaa, vaan talous kehittyi dynaamisen laadun pohjalta. Tilanne on johtanut kapitalististen maiden selvään menestykseen sosialistisiin maihin verrattuna, kuten voimme nyt nähdä. Ajatus on, että markkinoiden toimintaa ei voi sisällyttää staattiseen malliin. Ne ovat puhdasta dynaamista laatua. Moraalisesti vapaa yrittäjyys edustaa alemmaa moraalista laatua, sillä sosialistiset mallit perustuvat yhteiskunnan älylliseen ohjaamiseen. Yhteiskunnallisten järjestelmien eron Faidros kiteyttää lyhyesti:

"Vapaan yrittämisen järjestelmän paremmuus johtuu siitä

että älykkäästi ja objektiivisesti järkeilevät sosialistit ovat tavaran ostamisessa ja myymisessä huomaamattaan sulkeneet oven Dynaamiselta Laadulta. He sulkiivat sen siksi että heidän objektiivisuutensa metafysiinen rakenne ei koskaan ilmoittanut heille että Dynaamista Laadua on olemassa.” (Emt., 247)

Faidros soveltaa myös ajatteluaan organisaatioiden ja poliittisten rakenteiden kuvaamiseen. Sen mukaan rinnakkaisuuden, moninaisuuden sekä dynaamisen ja staattisen laadun tasapainon säilyttävät rakenteet toimivat todellisuudessa paremmin. Kanta viktoriaanisesta moraalista ei ole täysin kielteinen, vaan päinvastoin korostaa dynaamista reflektiivistä asennetta.

L:n loppupuoli (emt., 396-456) käsittelee mielisairautta. Tämä selvittää sitä, mistä häiriöissä on kysymys. Faidroksen mukaan Lilalla on kolme tietä. Ensinnäkin hän voi tarrautua sisäisiin harhoihin ja joutua mielisairaalaan. Toinen vaihtoehto on sopeutuminen. Tällöin Lila hyväksyy kulttuurin käyttäytymismallit. Kyse on normaalin elämän elämisestä, jota Faidros on toteuttanut. Näitä Faidros ei pidä todellisena vaihtoehtoina, vaan tuo esille kolmannen tien, dynaamisen laadun. Silloin mieli tyhjenee staattisista malleista, olivat ne sitten harhoja tai kulttuurin malleja. Ajattelu lähenee Z:aa, mutta rakentaa ajattelun perusteita mielenterveyden häiriöiden ymmärtämiseen. Raja terveyden ja sairauden välillä on kuin veteen piirretty viiva. Kulttuuri rajaa järkevän käyttäytymisen rajat. Faidros selvittää sitä, mistä parantumisesta on kyse. Rauhallisessa mielentilassa ihminen vapautuu staattisista malleista, ja se on purjeveneiden, mökkien ja harrastusten tarkoitus. Useimmiten ihmiset tarttuvat uuteen malliin pitääkseen vanhan poissa. Keino staattisten mallien poistamiseen on hiljaisuus. Mieli tyhjenee kaikenlaisista malleista. Tilan antamista dynaamiselle laadulle voi myös pitää tärkeänä, sillä se avaa uusia mahdollisuuksia.

Faidroksen (emt., 123) mukaan erilaiset metafysiset tavat jaotella todellisuutta ovat vuosisatojen mittaan levinneet viuhkan lailla shakkialoituksia käsittelevän kirjan tapaiseksi rakenteeksi. Parasta shakkialoitusta ei kannata kehittää. Sel-laista ei ole. Jos vertaa Z:n lähestymistapaa L:aan, kyse on näkökulman muutoksesta. Z:ssa ensisijaisena on tekniikan, arki-elämän ja taiteen yhdistäminen mielenrauhan ja neuvokkuuden avulla. Nämä seikat eivät enää korostu L:ssa. Neuvokkuuden on korvannut dynaamisen ja staattisen laadun analyysi. Sitä voidaan soveltaa myös neuvokkuusloukkujen ratkaisemiseen. Z:n ongelma on teknisen laitteen huolto. L:ssa on sen sijaan kyse kysymyksestä ‘Onko Lilassa laatua?’ ja ylipäänsä yksilön suhteesta biologiaan, sosiaaliseen järjestelmään, kulttuuriin ja älyyn. Siksi kirjalla on paljon sanottavaa kulttuuritutkijoille ja ihmistieteiden ontologialle. Jos ajattelee Pirsigin hahmotusta, se vaikuttaa selkeämmältä kuin Rom Harrén olemisen muotojen analyysi tai moderni yhteiskuntateoria (ks. Kuusela 1996). Laadun metafysiikan evoluutioteoria on myös poikkeus, sillä se ei sisällä teleologista näkemystä kehityksestä. Siten dynaamisen ja staattisen laadun malli on avaus historiallisen kehityksen kuvaamiseen, puhumattakaan kirjan monista oivalluksista.

Tuleva maailma

Pirsigin kirjoja voi lukea kuten Umberto Econ romaaneja, mielenkiintoisina kertomuksina, jotka sisältävät mukaansatempaavan juonen. Teokset ovat kuitenkin monitasoisia kirjallisuusfilosofisia hahmotuksia länsimaisen kulttuuriperinteen ongelmista. Siis: Miten arvioida Pirsigin ajattelua? Näkökulman antaa Pirsig itse. Hän käsittää työnsä enemmän filosofiaksi kuin filosofian historian opettamiseksi. L:ssa Z:n kungfutselainen

opettaja on kadonnut ja tilalle on tullut yhteiskuntaa ja moraalista erittelevä kirjoittaja. Länsimaisten yhteiskuntien historian tulkintana laadun metafysiikka on keino hahmottaa sitä, mikä on meidän tilamme 1900-luvulla. Sitä voi kuvata Raiskin (1990) sanoin ‘modernin’ episteemiseksi ja praktiseksi tilanteeksi. Sille analyttinen tieteenfilosofia kääntää selkensä tieteestä puhussaan. Pirsig kokee 1900-luvun arvojen pyörremyrskyksi. Sosialististen yhteiskuntien tuhoutumisen ja 1980-luvun kulutushysterian jälkeen ajatus 1900-luvusta arvojen risti-allokkona ei ole huono. Näkemys selittää, millaisia läntisten yhteiskuntien murrokset ovat olleet ja miten vähän moraaliset liikkeet ovat uudistaneet yhteiskuntaa. 1960-luvun poliittinen murros, joka suuntautui Euroopassa protestiliikkeeksi, menetti merkityksensä nopeasti. Eurooppa on edustanut suhteessa Amerikkaan yhteiskunnan älyllisen hallinnan strategiaa.

Yhdysvallat on vankileirien saaristo ja valemoraaianisuuden maa. Eurooppa askaroi toisenlaisten kysymysten äärellä. Sosialismin romahtaminen on siirtänyt osan itä-Euroopasta postkommunistiseen kaaokseen. Suunnittelutalouden staattiset mallit elävät rinnan dynaamisen markkinatalouden kanssa, eikä selviä ratkaisumalleja ole syntynyt. Vaurain osa Eurooppaa on yhdistynyt rinnakkaiseksi rakennelmäksi. Sitä ohjaa vapaan markkinatalouden dynaaminen järjestelmä. Malli kilpailee maailmanmarkkinoista. Euroopan reuna-alueilla sijaitseissa kansantalouksissa uuden mallin omaksuminen on vaikeaa. Edessä on muutos. Kuten Yhdysvalloissa, myös Euroopassa uusliberalistiset opit edustavat valemoraaianista moraalista, vaikka Eurooppaan ei olekaan kehittynyt samanlaista rikollisuutta kuin valtameren taakse. Poikkeuksena ovat sosialistiset maat. Niissä rikollisuus on valloittanut yhteiskunnan. Eurooppa on kehittymässä kohti tilannetta, jossa eriarvoisuus, slummiutuminen ja köyhtyminen normalisoituvat arjeksi, kuten amerikkalaisissa suurkaupungeissa. Kehityksellisesti olisi tärkeää säilyttää jännite erilaisten voimien välillä. Ovea ei pidä avata täysin markkinoille, vaan niitä ohjataan yhteiskunnallisesti. Meillä on osin vapaus päättää asia itse. Muutoksen voi aloittaa itse kukin katsomalla sisäänpäin sitä, mikä on meille tärkeää ja mikä ei, sanoo Pirsig.

Kirjallisuus

- Ronald L. DiSanto & Thomas, J. Steele, *Guidebook to Zen and Motorcycle Maintenance*. William Morrow and Company Inc., New York 1990.
- Pekka Kuusela, *Yhteiskuntateoria, sosiaalinen toiminta ja sosiolittiteet. Tutkimus sosiaalisen toiminnan teorian nykytilasta ja kehityksestä 1900-luvulla*. Kuopio. Kuopion yliopiston julkaisuja, sarja E no. 35, Kuopio 1996.
- Pentti Määttä, *Filosofia. Johdatus peruskysymyksiin*. Gummerus, Jyväskylä 1995.
- Ilkka Niiniluoto, *Minä, maailma ja kulttuuri. Emergentin materialismin näkökulma*. Wsoy, Porvoo 1990.
- Robert M. Pirsig, *Zen ja moottoripyörän kunnossapito*. Suom. Leena Tamminen. Wsoy, Juva 1995.
- Robert M. Pirsig, *Lila. Tutkimusmatka moraalien maailmaan*. Suom. Leena Tamminen. Wsoy, Juva 1992.
- Seppo Raiski, *Laboratorio, teoria ja parempi elämä. "Modernin" sosiologiaa episteemisen historian edellytyksiltä*. Tampereen yliopisto, Tampere 1990.
- Juha Varto, *Fenomenologinen tieteenkriittikki*. Filosofisia tutkimuksia Tampereen yliopistosta, Vol. XXX, Tampere 1992.